

Tšekkinuken vuosisadat

Tšekkiläisen nukketeatterin ja sen perinteestä kasvaneen nukkeanimaation historiaa voidaan seurata kauas keskiajan hämäriin, jopa vielä pidemmälle. Niin Böömissä, Määrissä kuin Slovakiassakin säilyi varhaisen kristinuskon vuosisadoille asti värikkäitä pakanallisperäisiä rituaaleja, joissa mitä erilaisimpia jumalankuvia lepyteltiin kovaäänisillä kulkueilla. Vielä nykyäänkin saattaa syrjäisissä Määrin vuoristokylissä törmätä laskiaisajan kulkueeseen, jossa ilveilijän päällä koristeltu *wozenbouchkeppi* – eräänlainen lyömärumpu – hätyyttää irvihampaista Kuolemaa, *Smrtkaa*, pois kylästä uuden kevään tieltä.

Hussilaisotien aikaan 1400-luvulla nukketatteri kehittyi poliittisen propagandan välineeksi. Perimätiedon mukaan hussilaiset käyttivät nukketeatteria varhaisen uskonpuhdistuksen tarkoituksiin, Raamatun tarinoiden kansantajuiseen esillepanoon selvällä tšekin kielellä munkkilatinan sijaan. Prahan kronikoista löytyy myös maininta siitä, miten mestari Hussin oppeja kannattaneet teologian opiskelijat pääsivät hengestään varhaisen performanssin ansiosta: teinit olivat veistäneet puusta sian, pukeneet sille paavin mitran koristeeksi ja lykkineet sitä eestaas pitkin Kaarlen siltaa laulaen samalla pilkkalauluja korruptoituneesta kirkosta. Ennen iltaa heiluivat nuorten ruumiit vanhan kaupungin torin hirsipuissa naakkojen nokittavina ja jopa puuseppä, joka oli lainannut pilkkakirveille työkaluja, mestattiin.

Seuraavalla vuosisadalla, keisari Rudolfin renessanssihovissa, nukketeatteria arvostettiin enemmän. Sen turvistä moni marionettitaiteilija

löysi työpaikan, ja palkoissakaan ei ollut sen ajan mittapuun mukaan valittamista. Taiteilijoiden ohella keisari keräili myös alkemisteja ja astrologeja, joiden ennustuksia hän ei koskaan kyllästynyt kuulemaan. Kilpailu keisarin suosiosta oli toisinaan ankaraa, ja silloin nukketaiteilijatkaan eivät kaihtaneet kyseenalaisia keinoja. Lyödäkseen laudalta alkemistien poppakonstit sekoitti eräs esiintyjä juhlujuoman sekaan vahvoja hallusinogeenia sisältäviä yrttejä ja sieniä – perimätiedon mukaan useampikin katsoja vannoi myöhemmin nähneensä marionettien lentävän läpi taivaan ja helvetin.

Habsburgien kukistettua eksentrisen mese-naattikeisarin alkoi maassa pitkä saksalaisen kulttuurin ja kielen valtakausi. Samalla nukketatteri sai kantaakseen vaativan ja salaisen tehtävän: se säilytti tšekinkielen elävänä kansan keskuudessa ja piti kaikessa hiljaisuudessa yllä pienen kansan identiteettiä kylien markkinoilla ja pikkukaupunkien takapihoilla. 1700-luvulta on säilynyt muutamia marioneteille sovitettuja näytelmätekstejä jopa Shakespearen draamoista, ja niiden kieli on kaikessa yksinkertaisuudessaan kaunista ja sujuvaa.

Kiertävillä kyläteattereilla oli myös vankka sijansa maaseudun kulttuurielämässä, ja usein ammatti periytyi perheen sisällä ilman ulkopuolisia oppipoikia tai kisällejä. Yksi tunnetuimmista nukketeatterisuvuista oli laaja Kopeckýn klaani, jonka kanta-isä Matěj Kopecký oli syntynyt vuonna 1775 Libčanyssa. Kopeckýn jälkeläiset jatkoivat nukkeperinnettä edelleen kuudessa sukupolvessa, ja hänen poikansa Václav Kopecký nosti tšekkinuken peräti uuden ajan

valistusfilosofian airueeksi. Näin edistettiin nukketeatterin keinoin entistä aktiivisemmin tšekkiläisen kansallistunteen nousua, ja Matěj Kopeckýn 61 säilyneen näytelmän kokoelma ilmestyi juhlapainoksena vuonna 1862 taiteilija Mikoláš Alešin kuvittamana.

Vallanpitäjät valvoivat laiskasti lastenhuoneita, sillä 1800-luvun lopulle tullessa jo liki jokaisella keskiluokkaisella perheellä oli oma kotiteatteri. Marionetteja alettiin valmistaa myös tehdasmaisesti, kipsi syrjäytti puun päiden materiaalina ja suurimmissa kauppoissa myytiin kokonaisia kulissi- ja nukkepaketteja, erikokoisista näyttämöistä puhumattakaan. Kiertävillä nukketeattereilla alkoi olla yhä useammin asiaa myös kasvaviin kaupunkeihin, ja prahalaisena kurioositeettina muistetaan juutalaisia nukketaitelijoita, jotka ammensivat aiheensa rikkaasta tarinaperinteestään. Kenties Franz Kafkan varhaisten novellien taustalta voidaan löytää kaikuja hänen lapsuutensa *küchenkunstista* –kiertolaisten kirjavasta repertuaarista, jossa noidat lensivät kirnalla pitkin taivaita ja Baba Jaga muuttui milloin kiveksi, milloin kannoksi.

Tšekkiläisen nukkeanimaation luoja Jiří Trnka syntyi vuonna 1912 Plzeňin kaupungissa. Hänen isänsä oli hyvin toimeentuleva putkimies, äitinsä ompelija, ja kaupunkilaishabituksestaan huolimatta perheellä oli yhä kiinteät yhteydet kotikyliinsä. Pieni Jiří ehti isoäitinsä ja muiden sukulaistensa luona vietettyjen juhlapyhien lomassa kokemaan vielä vanhan ajan kylämarionettien kirveellä veistetyn lumouksen, ja jo lapsena hän alkoi itse valmistaa yksinkertaisia nukkeja sepittäen yhä uusia ja uusia näytelmiä ystäviensä iloksi kaupunkiin palattuana.

Plzeňistä lahjakkaan nuoren Trnkan tie vei Prahan taideakatemiaan, josta valmistuttuaan hän omistautui ensin kirjankuvituksille kehittämällä siinä sivussa omaa pientä nukketeatteriaan. Vuonna 1945 hän perusti yhdessä Eduard Hoffmanin ja Jiří Brdečkan kanssa Bratři v triku-studion, ja jo vuoden kuluttua siitä Trnkan ohjaama toinen piirrosanimaatio voitti kunniaa Cannesin elokuvajuhlilla.

Trnka koki kuitenkin piirrosanimaation tyylin

itselleen liian tekniseksi, ja niin hän kääntyi animaattori Bretislav Pojarin puoleen kehittääkseen edelleen ajatuksiaan nukke-elokuvasta. Yhdessä kaksikko toteutti vuonna 1947 tšekkiläiseen kansanperinteeseen ja Mikoláš Alešin maalauksiin perustuvan animaation *Špalíček* (Pölkky). Tästä työstä katsotaan varsinaisen tšekkiläisen nukkeanimaation alkaneen. Elokuva palkittiin Venetsian elokuvajuhlilla ja se herätti ansaittua huomiota ympäri maailmaa: kokonainen uusi lajityyppi oli syntynyt!

Špalíčekiä seurasivat toinen toistaan hienostuneemmat adaptaatiot maailmankirjallisuuden klassikoiden kuten Tšehovin, Boccaccion ja Shakespearen teoksista, kunnes 1960-luvulle tullessa Trnkan työt alkoivat saada yhä tummempia sävyjä. Tšekkoslovakian miehitystä profeettallisesti ennakoivat *Ruka* (Käsi) jäi Trnkan viimeiseksi työksi. Sen päähenkilö, yksinäinen ruukuntekijä, saa pajaansa kutsuttomana vieraan: avonaisesta ikkunasta sisään tunkeutuu hansikoitu, ankara Käsi joka haluaa tilata itsestään näköispatsaan. Ruukuntekijä kieltäytyy itsepintaisesti myymästä itseään, ja niin on traaginen loppu väistämätön.

Käsi sensuroitiin arkistojen hiljaisuuteen kahdeksikymmeneksi vuodeksi, ja Trnka itse kuoli sydänkohtaukseen vuonna 1969 vain 57-vuotiaana. Hänen hautajaisistaan muodostui normalisatiokauden Tšekkoslovakiassa hiljainen protesti, johon osallistui niin taiteilijat, poliitikot kuin tavalliset kansalaisetkin. Heille kaikille Trnkan elokuvat olivat harvinaisia henkireikiä ahtaan ajan puristuksessa, ja todellisen tšekkiläisen nukketaitelijan tavoin Trnkakin antoi ihmisille voimaa pitää kiinni unelmistaan ja identiteetistään kylmän sodan ja miehitysvallan keskellä.

Katarina Lillqvist